

УДК 347.4

DOI <https://doi.org/10.32837/yuv.v0i5.2003>**П. Гуйван,**кандидат юридичних наук, заслужений юрист України,
професор
Полтавського інституту бізнесу

ПИТАННЯ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ ТА СУТНІСНИХ ВІДМІННОСТЕЙ МІЖ РЕГУЛЯТИВНИМИ Й ОХОРОННИМИ ПРАВОВІДНОШЕННЯМИ: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ ТА ЧАСОВІ ЧИННИКИ

Суб'єктивне матеріальне право у процесі свого здійснення водночас реалізує декілька загальноцивілістичних принципів. Серед них найбільш важливі із притаманних цивільному праву функцій: регулятивні й охоронні. Отже, регулятивне й охоронне право є складовими частинами юридичного права. Відносини, що опосередковуються матеріальним правом, можуть мати регулятивний або охоронний характер, причому регулятивні й охоронні правовідносини взаємозумовлені та взаємопов'язані. Регулятивними є відносини, через які встановлюється порядок правильної, належної поведінки суб'єктів цивільних відносин, вони спрямовані на досягнення певного позитивного результату [1, с. 138]. Охоронні ж відносини спрямовані на охорону досягнутого, вони забезпечують правову можливість припинити порушення суб'єктивного права, усунення негативних наслідків такого порушення [2, с. 85].

Цивільно-правові відносини їх учасників можуть здійснюватися лише на підставі норм регулятивного характеру, якщо діяльність осіб у сфері цивільного обігу є правомірною. Інакше кажучи, регулятивним є таке правовідношення, за яким здійснюється нормальна матеріально-правова взаємодія його учасників. Фактично таке відношення являє собою правовий зв'язок між учасни-

ками цивільних відносин, що визначається нормами цивільного права і призначений забезпечити реалізацію прав та обов'язків. Належне управленій особі повноваження реалізується нею самостійно або шляхом учинення необхідних дій зобов'язаним суб'єктом. Скажімо, за договором підряду одна сторона (підрядник) має якісно виконати певну роботу для замовника, а останній повинен її прийняти й оплатити. Діяльність кожного з учасників угоди, якщо вона відбувається в межах правомірної поведінки, визначеної законом чи договором, є взаємоочікуваною, отже, нормальною. Та, незважаючи на нормальний перебіг регулятивних відносин, до їхнього змісту закладені деякі вимоги управленої особи й обов'язки іншої. Такі вимоги не мають позовного забезпечення, на них не поширюється дія позовної давності. А передбачена в угоді можливість ужиття заходів примусового впливу має абстрактний характер. Тож вірогідність примусу має вигляд лише об'єктивної можливості, тому вона і не входить до складу змісту регулятивного відношення.

У наукових дослідженнях питання взаємозв'язку регулятивних і охоронних правовідносин, зокрема щодо їхніх темпоральних характеристик, висвітлено у працях таких учених, як: М.А. Гурвич, В.П. Грибанов, О.С. Йоффе, В.В. Луць, Г.Л. Осокіна,

І.Б. Новицький, М.П. Ринг, Є.А. Крашенінніков, П.М. Рабінович, С.О. Сліпченко й інші. У цих роботах вивчено зміст взаємин на рівні «кредитор – боржник» у різних станах взаємодії, зокрема й у фазі правопорушення та визначення правового статусу контрагентів водночас. Зроблений аналіз темпоральної складової частини права особи на вчинення власних продуктивних дій та вимагання необхідної поведінки від контрагента в межах регулятивного й охоронного відношення. Проте проблематика залишається актуальною. Зокрема, навряд чи заслуговує на підтримку запропонована в літературі характеристика регулятивних і охоронних повноважень як причини та наслідку [3, с. 37]. Їх взаємопов'язаність насправді проявляється в іншому. Охоронно-правове відношення виникає не внаслідок існування регулятивного, а в результаті його порушення зобов'язаною особою. Однак таке порушення трапляється далеко не завжди, отже, не кожне регулятивне право особи супроводжує подальша поява в неї охоронного права. Наукове обґрунтування даної тези становить мету цієї праці.

Сутність регулятивного цивільного правовідношення є забезпечення можливості здійснення управненою особою своїх суб'єктивних прав та виконання зобов'язаною особою юридичних обов'язків. Однією з основних ознак цивільно-правового регулювання є метод захисту цивільних прав. Це означає, що в разі правопорушення відбувається правовий захист суб'єктивного права, зокрема і шляхом застосування примусу. У літературі слушно було підмічено, що ознака судового захисту є загальною не лише для цивільних прав, окремі права, що впливають із трудових, сімейних, земельних, адміністративних відносин, можуть захищатися в судовому порядку. Але повторимо, для цивільних правовідносин (правильніше було б сказати – для приват-

ноправових) позовний захист порушеного суб'єктивного права є загальним, тоді як для інших наведених галузей він є радше допоміжним.

Що ж відбувається з регулятивним правовідношенням у разі його порушення. У цьому питанні немає єдності науковців. За усталеною традицією радянських часів уважалося, що охоронна властивість, тобто можливість права бути захищеним, закладена в самому суб'єктивному праві і є одним із його невід'ємних повноважень. Такий підхід проявився ще в дореволюційний період. Так, Ю.С. Гамбаров зазначав, що захист цивільного права його носієм становить елемент структури будь-якого суб'єктивного права. «Формальний момент» його реалізується у формі позову, заперечення, застосування дозволеного самоуправства тощо. Усі вказані способи захисту становлять санкції, без яких право не може обійтися, але їх не варто змішувати із самим суб'єктивним правом [4, с. 390]. Радянські науковці також переважно дотримувалися такої парадигми: М.А. Гурвич, С.М. Братусь, М.М. Агарков, О.С. Іоффе, Б.Б. Черепакін та інші автори постулюють, що після порушення матеріальне правовідношення трансформується, суб'єктивне право переходить у стан зрілості вимоги (домагання), набуває вигляду матеріального права на позов [5, с. 103]. Основні засади вказаної теорії були висловлені найбільш повно М.А. Гурвичем: у разі правопорушення суб'єктивне матеріальне право переходить у так званий «напружений» стан, тобто у стадію права на позов, суб'єктивне право набуває здатності до примусового здійснення за допомогою державного юрисдикційного органу, саме в цьому і полягає сутність захисту порушеного матеріального права [6, с. 145]. За даною доктриною, окрім повноваження на власні активні дії праволодільця та повноваження вимагати певного діяння від зобов'язаної особи,

до складу суб'єктивного права входить ще й можливість захисту права в разі його порушення шляхом застосування примусу [7, с. 23].

Під можливістю захисту порушеного права розумілося його примусове здійснення [8, с. 354]. Щодо цього здебільшого суперечностей серед учених не спостерігалось. Але далі вони виникали і набували рівня серйозних дискусій. Одні вважали, що після припинення можливості примусового судового захисту припиняється й охоронюване право [9, с. 352], інші вказували на продовження існування останнього, але вже в послабленому (непозовному) стані без здатності до подальшого його примусового здійснення [10, с. 224]. Прихильники концепції про внутрішню невід'ємність примусовості права схилилися до того, що втрата такої властивості автоматично означає знищення самого права, яке не може існувати без однієї із своїх суттєвих ознак. Натомість учені, які обстоювали тезу про перехід права до позовного стану в разі його порушення, переважно не вбачали в закінченні позовної давності загрози самому суб'єктивному праву, уважали, що воно від цього моменту знову повертається до непозовного стану і в такому вигляді продовжує існувати, назавжди позбавляється здатності до примусового здійснення. М.А. Гурвич зазначає, що за загальним правилом перехід матеріального права після прострочення часу його здійснення у право на позов має незворотний характер. Воно вже не може набути регулятивного вигляду. Проте автор вказує на деякі винятки з даного правила: це законодавчий акт (мораторій) або угода сторін про зміну строку настання зрілості права [6, с. 161]. Після настання строку виконання суб'єктивне право або має здійснитися, або набуває позовного характеру. Воно стає порушеним, починається перебіг позовної давності за відповідними вимогами. Будь-які угоди щодо відстрочення виконання

після того, як в управненої особи виникло право на позов, за українським цивільним законодавством, не впливають на перебіг давнісного строку, отже, право продовжує перебувати у стані здатності до примусу і не може повернутися до непозовного (незрілого) стану. З позицій сучасних правових концепцій із такими твердженнями важко погодитися, навіть якщо позитивно сприймати коментовану загальну концепцію. І все ж розглянемо більш детально теорію, яка так довго домінувала в цивілістиці.

Підставою для виникнення «напруженого» стану суб'єктивного матеріального права (здатність його до примусової реалізації) уважався певний юридичний факт – правопорушення. Якщо коротко, правове призначення юридичних фактів відображене в чинній редакції ст. 11 Цивільного кодексу України (далі – ЦКУ): вони є підставами для виникнення, зміни або припинення цивільних прав і обов'язків. Саме в такому контексті юридичні факти розглядалися і розглядаються в нашій цивілістиці. Прийнято вважати, що дії відбуваються згідно з волею учасників цивільних відносин, події ж – поза та незалежно від волі цих осіб. У свою чергу, дії теж можуть бути диференційовані як правочини та правопорушення. Вказана теза, якщо її розвивати далі, неодмінно приводить до висновку, що правопорушення як юридичний факт має значення для виникнення примусової властивості суб'єктивного права. В окремих випадках його буде достатньо для початку дії суб'єктивного права особи на захист, в інших – правопорушення є частиною фактичного складу, утворення якого спричиняє зазначений наслідок. Так, прострочення грошового зобов'язання боржником породжує захисне повноваження кредитора в межах дії зобов'язання, яке виникає від часу для платежу. З іншого боку, позовне домагання до перевізника в міжнародному перевезенні виникає після сформування фактичного складу, до якого,

крім правопорушення, входить також активна претензійна дія уповноваженого та пасивність боржника в межах визначених для цього строків.

Отже, за коментованою теорією, факти, які викликають зрілість вимоги, — це обставини, з якими пов'язане настання умов і строку матеріальної вимоги. Зокрема, пропуск строку виконання зобов'язання наділяє суб'єктивне право примусовою властивістю, подальше існування такого права автоматично означає його порушення зобов'язаною особою. Після настання строку виконання матеріальне право або припиняється в результаті його реалізації, або продовжує існувати в порушеному стані. В останньому випадку воно набуває позовної сили. Зрештою, робиться наголос, що настання строку чи умови (для зобов'язань під умовою) є підставою для виникнення права на судовий захист, і відповідна здатність до примусу є елементом самого охоронюваного повноваження і не може бути відірвана від самого права.

Такий стан суб'єктивного права, яке внаслідок його порушення набуло примусової сили, було прийнято називати правом на позов у матеріальному сенсі [11, с. 25–26]. Водночас зміст самого суб'єктивного права внаслідок його порушення жодним чином не змінюється як щодо обсягу повноважень, так і стосовно строку існування. Право не видозмінюється, воно просто набуває нової властивості — бути реалізованим шляхом судового примусу. Ззовні такий стан суб'єктивного права, на переконання вчених, які обстоювали вказану концепцію, персоніфікується в нове правовідношення охоронного типу, змістом якого є примусова реалізація цивільного права поза волею зобов'язаної особи. Учасниками такого відношення залишаються все ті ж суб'єкти. Отже, попри досить неоднозначні думки, висловлені в літературі щодо сутності матеріального права на позов у контексті його співвідно-

шення із суб'єктивним цивільним правом, загального визнання набуло визначення суб'єктивного права як наданої цивільним законом міри можливої поведінки управненої особи (право на власні дії), права вимагати конкретної поведінки від інших осіб та захищати право в разі його порушення [12, с. 10].

Після порушення суб'єктивного права воно набуває позовного забезпечення і може реалізуватися у примусовому порядку. Перебування цивільного права у стані права на позов у матеріальному розумінні обмежене встановленими давнісними строками. Ці строки не стосуються тривалості самого матеріального права або періоду, протягом якого особа може порушити судовий процес, вони лише визначають відрізок часу, протягом якого суб'єктивне право набуває примусової властивості. Проте втрата суб'єктивним правом своєї позовної забезпеченості (наприклад, після спливу позовної давності або після відмови позивача від позову, що приводить до припинення провадження у справі і подальшої неможливості звернення до суду з тим же позовом) не означає припинення цивільного права. Отже, історично більшість дослідників-цивілістів дотримувалися тієї думки, що можливість судового захисту порушеного права є невід'ємною рисою самого права, його внутрішньою властивістю [13, с. 323]. Розбіжності між ними в межах коментованої концепції щодо належності будь-якому суб'єктивному праву властивості примусового здійснення полягали лише в тому, що окремі автори вважали таку властивість притаманною суб'єктивному праву від часу його виникнення, зазначали що вона набуває здатності до реалізації від моменту правопорушення, інші ж доводили, що саме суб'єктивне право із правопорушенням переходить до позовного стану, трансформується та набуває здатності до захисту. Інакше кажучи,

думки її прихильників розходяться з питання стосовно моменту виникнення такої властивості.

Так, Б.Б. Черепакін вважає, що здатність до примусової реалізації є невід'ємним елементом суб'єктивного права від часу його виникнення [14, с. 282]. На переконання ж російських дореволюційних цивілістів, право на позов не проявляється як таке, що позитивно існує, доки суб'єктивне право здійснюється безперешкодно [15, с. 401]. Дещо у видозміненому вигляді, але по суті з тим же внутрішнім наповненням будували конструкцію суб'єктивного права дослідники даного питання на початку радянського періоду. Зокрема, М.П. Ринг також обстоює думку, що здатність суб'єктивного права до захисту виникає лише після порушення [16, с. 73]. Зрештою, більш переконливою та продуктивною виявилася остання думка. Отже, панівною стала теорія, що така властивість не виникає в цивільного права автоматично від часу його існування, а набувається лише в разі вчинення іншими особами дій, що порушують регулятивне зобов'язання. Саме після порушення суб'єктивного права чи невиконання свого обов'язку (що, зрештою, є тим же порушенням права) воно набуває напруженого характеру [6, с. 142], тобто отримує примусову силу. Варто відзначити, що ще за радянських часів були зроблені спроби відійти від класичного розуміння права на позов як елемента самого суб'єктивного права. Так, І.М. Болотников зазначав, що в суб'єктивному праві закладена лише можливість виникнення права на позов, яка або припиняється із припиненням правовідношення, або переходить у право на позов у разі порушення. Саме ж право на позов автор визначав як право на примусове здійснення вимог особи, що впливають із порушення суб'єктивних прав [17, с. 6]. Проте автор не зміг зробити наступного логічного кроку стосовно

того, що реалізація охоронно-правової вимоги забезпечує захист порушеного охоронюваного права. Урешті це привело його до традиційного на той час висновку про тотожність порушеного суб'єктивного права та права на позов в матеріальному сенсі.

Попри те, що в сучасній цивілістиці напрацьовані інші, більш прогресивні моделі цивільно-правових взаємодій, які виникають у разі порушення регулятивного права [18, с. 11–12], наведена правова концепція, хоча і в дещо модифікованому вигляді, має значну кількість прихильників і нині. Так, В.М. Протасов пропонує розглядати права й обов'язки, які виникли внаслідок правопорушення, як аномальну стадію розвитку регулятивного правовідношення. На переконання вченого, ці права й обов'язки не входять до змісту нового відношення, бо його учасниками залишаються все ті ж суб'єкти. Утім автор усе ж відкидає можливість застосування примусу в межах регулятивних взаємин, зазначає, що дане відношення не опосередковує заходів державного примусу, у ньому немає місця правозастосуванню, реалізоване воно може бути лише на добровільній основі [19, с. 76–77]. Подібної позиції дотримується і П.П. Колесов: спосіб захисту має регулятивний характер, тому що завжди пов'язаний із матеріальною вимогою, яка становить предмет позову та впливає з матеріального правовідношення [20, с. 24]. Тезу про примирення старої концепції з новим баченням суб'єктивного права на захист як окремого охоронного правовідношення обстоює Л.А. Литовченко [21, с. 22, 23]. На наше переконання, усе це напівкроки, сучасна цивілістика вже міцно напрацювала нові парадигми, згідно з якими регулятивний і охоронний стани правовідношення істотно відрізняються, і визначальним чинником є темпоральні властивості матеріального права: у першому разі воно не має здатності до примусового здійснення, тоді як у другому – то

невід’ємна частина порядку його реалізації.

Із проведеного дослідження можна дійти деяких висновків. Регулятивним є таке правовідношення, за яким здійснюється нормальна матеріально-правова взаємодія його учасників. Належне управління особі повноваження реалізується нею самостійно або шляхом учинення необхідних дій зобов’язаним суб’єктом. У разі порушення суб’єктивного матеріального права виникає інше відношення, яке має охоронно-правовий характер. Воно включає матеріальну вимогу правоволодільця до порушника і відповідний обов’язок останнього. Водночас неправильно було б зводити вказану охоронно-правову матеріальну вимогу лише до позовного домагання уповноваженого. Останній не зобов’язаний здійснювати захист свого права лише в судовому порядку. Інші несудові способи захисту також можливі через реалізацію охоронної вимоги особи, яка виникає із правопорушення і є повноваженням охоронного правовідношення. На вказану вимогу не поширюється дія інституту позовної давності, вона зазвичай задавнюванню не підлягає й існує протягом строку існування самого охоронного права. Що ж до змісту охоронної несудової вимоги, то вона може бути такою ж, як і позовне домагання.

Стаття присвячена науковому вивченню актуального питання про сутнісні особливості розвитку та реалізації суб’єктивних повноважень правоволодільця та кореспондуючих обов’язків боржника в регулятивних і охоронних правовідношеннях. Надані загальні та глибинні характеристики відповідних відносин, за якими регулятивними є взаємодії, що встановлюють порядок правильної, належної поведінки суб’єктів цивільних відносин, тоді як охоронні – спрямовані на захист досягнутого, вони забезпечують правову можливість

припинити порушення суб’єктивного права, усунення негативних наслідків такого порушення. Значна увага в роботі приділена відмежуванню досліджуваних взаємин за ознакою застосування до їх опосередкування темпоральних вимірів, зокрема інституту позовної давності. Встановлено, що позовна здатність, тобто властивість права бути реалізованим примусово в межах визначеного законом періоду, належить виключно зобов’язанням, які перебувають у порушеному стані. Що ж стосується регулятивних відносин, то, хоча до їхнього змісту закладені певні вимоги управленої особи й обов’язки іншої, такі вимоги не мають позовного забезпечення, на них не поширюється дія позовної давності. А передбачена в угоді можливість ужиття заходів примусового впливу має абстрактний характер і не передбачає державного примусу. У статті наданий детальний історичний аналіз становлення вчення про різну природу вказаних відносин, вивчені різні цивілістичні підходи до ключового питання: що відбувається із суб’єктивним правом носія в разі його порушення. Автор критично оцінює теорію про перехід права внаслідок його порушення в так званий «напружений» стан, яка домінувала багато років. Теза про те, що після настання строку виконання нереалізоване право набуває позовного характеру і щодо його здійснення починається перебіг позовної давності за відповідними вимогами не узгоджується із сучасними правовими концепціями. На переконання автора, від моменту порушення регулятивне право припиняється, натомість виникає нове суб’єктивне право – охоронне, яке від часу появи має захисну примусову властивість.

Ключові слова: регулятивні й охоронні відносини, позовна давність, правопорушення.

Guyvan P. The question of the relationship and essential differences between regulatory and protective legal relations: historical aspect and time factors

The article is devoted to the scientific study of the topical issue of the essential features of the development and implementation of subjective powers of the owner and the corresponding responsibilities of the debtor in regulatory and protective legal relations. The general and in-depth characteristics of the relevant relations are given, according to which the interactions that establish the order of correct, proper behavior of the subjects of civil relations are regulatory, while the protective ones are aimed at protecting the achieved, they provide a legal opportunity to stop violations of subjective rights. such a violation. Considerable attention in the work is paid to the delimitation of the studied relationships on the basis of the application to their mediation of temporal dimensions, in particular the institute of statute of limitations. It is established that the legal capacity, ie the property of the right to be exercised compulsorily within the period specified by law, belongs exclusively to the obligations that are in violation. As for regulatory relations, although their content includes certain requirements of the entitled person and the obligations of another, such requirements do not have a claim, they are not subject to the statute of limitations. And the possibility of coercive measures provided for in the agreement is abstract and does not provide for state coercion. The article provides a detailed historical analysis of the formation of the doctrine of the different nature of these relations, studied different civilist approaches to the key issue: what happens to the subjective right of the bearer in case of violation. The author critically evaluates the

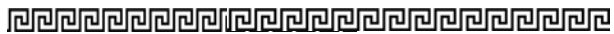
theory that has dominated for many years about the transition of law as a result of its violation into the so-called "tense" state. The thesis that after the expiration of the term, the unrealized right becomes a claim and the implementation of the statute of limitations for its implementation under the relevant requirements is not consistent with modern legal concepts. According to the author, from the moment of violation the regulatory right ceases, instead a new subjective right arises – protective, which from the time of its appearance has a protective coercive property.

Key words: regulatory and security relations, statute of limitations, offenses.

Література

1. Харитонов Є.О. Класифікація цивільних правовідносин: спроба новацій у підходах. Наукові праці Одеської національної юридичної академії. С. 136–143.
2. Цивільне право України / за ред. О.В. Дзери, Н.С. Кузнецової. Київ : Юрінком-Інтер, 2002. 720 с.
3. Осокина Г.Л. Право на заштиту в искомом судопроизводстве (право на иск). Томск : Изд-во Том. ун-та, 1990. 160 с.
4. Гамбаров Ю.С. Гражданское право. Москва : АО «Центр ЮрИнфоР», 2003. 816 с.
5. Братусь С.Н. Юридическая ответственность и законность : очерк теории. Москва : Юрид. лит., 1976. 215 с.
6. Гурвич М.А. Право на иск / отв. ред. : А.Ф. Клейнман. Москва ; Ленинград : Изд-во АН СССР, 1949. 216 с.
7. Грибанов В.П. Право на заштиту как одно из правомочий субъективного гражданского права. Вестник Московского государственного университета. Серия XII «Право». 1968. № 3. С. 10–23.
8. Unger J. System des jsterreichischen allgemeinen Privatrechts : Bd. I, 2 Aufl. Leipzig, 1892. Bd. 2. 456 S.
9. Иоффе О.С. Советское гражданское право. Москва : Юрид. лит., 1967. 494 с.
10. Новицкий И.Б. Сделки. Исковая давность. Москва : Госюриздат, 1954. 274 с.
11. Чечот Д.М. Субъективное право и формы его заштиты. Ленинград : Изд-во Ленингр. ун-та, 1968. 72 с.

12. Мирошникова Н.И. *Механизм осуществления субъективных гражданских прав*. Ярославль : Изд-во ЯрГУ, 1989. 84 с.
13. Мейер Д.И. *Русское гражданское право : в 2-х ч. 2-е изд., исправл.* Москва : Статут, 2000. 831 с.
14. Черепяхин Б.Б. *Труды по гражданскому праву / научн. ред. С.С. Алексеев*. Москва : Статут, 2001. 479 с.
15. Энгельман И.Е. *О давности по русскому гражданскому праву. Историко-догматическое исследование*. Москва : Статут, 2003. 511 с.
16. Ринг М.П. *Исковая давность и ее значение в укреплении хозяйственного расчета. Вопросы советского гражданского права*. 1955. С. 64–93.
17. Болотников И.М. *Проблемы исковой давности в советском гражданском праве : автореф. дис. ... канд. юрид. наук*. Ленинград, 1964. 16 с.
18. Крашенинников Е.А. *К учению об исковой давности. Материально-правовые и процессуальные средства охраны и защиты прав и интересов хозяйствующих субъектов*. Калинин, 1987. С. 53–59.
19. Протасов В.Н. *Основы общеправовой процессуальной теории*. Москва : Юрид. лит., 1991. 144 с.
20. Колесов П.П. *Процессуальные средства защиты права : монография ; НовГУ имени Ярослава Мудрого*. Великий Новгород, 2004. 220 с.
21. Литовченко Л.А. *Право на захист цивільних прав та інтересів. Підприємництво, господарство і право*. 2014. № 54. С. 20–24.

